

SON OSMANLI MEDRESESİ: DÂRÜ'L-HİLÂFETİ'L-ALİYYE MEDRESESİ'NİN MÜFREDÂT PROGRAMLARININ HAZIRLANMA SÜRECİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Hasan YILDIZ*

Öz:

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı medreselerinde gerçekleştirilen ıslâhat çalışmaları sonucunda batı tarzı mektep sistemine benzetilerek yeniden teşkilatlandırılan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi, önemli bir tecrübe olarak eğitim tarihçilerinin önünde durmaktadır. Adı geçen medresenin 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisât Kanunu'na kadar varlığını devam ettirmiş olması; bahse konu tecrübenin Birinci TBMM döneminde de kapsayan süreçte yaşandığını göstermektedir.

Teşkilât yapısını günün şartlarına ve gelişen yeni durumlara göre sürekli yenileyen Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin, aynı süreç içerisinde yoğun bir şekilde müfredât programı geliştirme faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı müşahede edilmektedir. Programların hazırlanma sürecinde paydaş katılımını ve önerilerini önemseyen bir yaklaşımın benimsenmiş olması, sürecin öne çıkan en belirgin özelliğidir.

Üç aşamadan oluşan müfredât programı belirleme sürecinin, ilk aşamasında sahada görev yapan müderris ve muallimlerden program teklifleri alınmaktadır. İkinci aşamada Heyet-i Teftişiyeye'nin incelemesinden geçirilen program teklifleri; üçüncü aşama olan ve sahada görev yapan müderris ve muallimlerin de iştirak ettiği Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından gerçekleştirilen toplantılarda enine-boyuna tartışılmak suretiyle karara bağlanmaktadır. Şeyhülislâmlık Makâmı'nın onayıyla uygulamaya geçirilen müfredât programlarının; uygulama sürecinde karşılaşılan yeni durum ya da ihtiyaçlar üzerine, öğretim yılı sonunda da aynı sürecin tekrar işletilerek program geliştirme faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

1914 yılında başlatılan müfredât geliştirme çalışmalarının, Birinci TBMM döneminde hazırlanmış olan kapsamlı bir müfredat kitapçığıyla meyesini verdiği müşahede edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Medreseleri, Din Eğitimi, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi, Müfredat Programları, Program Geliştirme.

* Dr.; Milli Eğitim Bakanlığı Maarif Müfettişi, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü..

THE LAST OTTOMAN MADRASAH: AN EVALUATION CONCERNING THE CURRICULUM DRAFTING PROCESS OF DARU'L HILAFATI'L-ALIYYE MADRASAH

Hasan YILDIZ*

Abstract

In Second Constitutionalist period, Daru'l-hilafeti'l-aliyye Madrasah which reorganized by assimilating to western style school system as a result of reforms made in Ottoman madrasah, stands before historians as an important experience. Maintaining its existence, aforementioned madrasah, until the Law on Unification of Education dated March 3, 1924 demonstrates that the aforesaid experience acquired in a period encompassing the First Grand National Assembly of Turkey.

It is observed that Daru'l-hilafeti'l-aliyye Madrasah which reviews its organizational structure depending on the arising new situations and current conditions, hosted curriculum developing activities intensively in the meanwhile. The most significant feature of the process is that to accept an approach which takes into account participations and proposals of partners in the process of drafting the programme.

Proposals are received from professors and teachers during the first stage of the process of determining curriculum, comprised of three stages. The proposals which has undergone an investigation in Heyet-i Teftişiyye in the second stage, finalised in the third stage after discussing thoroughly in the meetings executed by professors and teachers working in the field and with the attendance of Meclis-i Mesalih-i Talebe. It is understood that the curriculums, which put into practice with the approval of Shaykh al-İslam Authorities; because of the new conditions or needs encountered during the implementation process, are carried out by following the same process of their programme development activities at the end of the academic year.

It is observed that curriculum development studies which have started in 1914, come to fruition with an extensive curriculum booklet prepared in the period of First Grand National Assembly of Turkey.

Key Words: Ottoman Madrasahs, Religion Education, Daru'l-hilafeti'l-aliyye Madrasah, Curriculums, Programme Development.

* Dr.; Educational Inspector of Ministry of National Education, Istanbul Provincial Directorate of National Education.

Giriş

Bu çalışmamızda, II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen yoğun ıslâhat faaliyetleri sonucunda 1914 yılında tesis edilen Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin merkez ve taşra teşkilatlarında uygulanmak üzere hazırlanan müfredat programlarının hazırlanma süreci ele alınmaktadır.

18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile kurulan ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'na kadar varlığını devam ettiren Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin müfredat programlarının belirlenmesine ilişkin yürütülen çalışmaların Birinci TBMM dönemini de kapsayan on yıllık sürecin sonunda hazırlanan detaylı bir müfredat programı ile semeresini vermiş olması önem arz etmektedir. Her iki döneme ait kıymetli ve özgün tecrübeleri barındıran bu sürecin arşiv belgelerine dayalı olarak detaylı bir şekilde ele alınıp değerlendirildiği bu çalışma ile gerek eğitim tarihimizin bir dönemine ışık tutulması gerekse güncel müfredat tartışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, uzun süreden beri medreselerin ıslahı konusunda serdedilen fikir ve düşüncelerin hayata geçirilmesine imkân bulunmuş, bu kapsamda 2 Mart 1330/15 Mart 1914 tarihli Hatt-ı Hümayun ile Şeyhülislâmlik görevine getirilen Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi(1867-1921)'den beklenen en önemli görevin “*mehâkim-i şer'iyye ve medâris-i ilmiyyenin, ahkâm-ı şer'iyye ve ihtiyâcât-ı hâzıraya göre tanzim ve ıslâhı*(Cİ, S.1, 3)” olduğu belirtilmiştir. Nitekim Tanzimatla birlikte mektepleşme sürecinin ivme kazanması, medreselerin de asrın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktaydı.

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi göreve gelir gelmez, İstanbul'daki medreselerin ıslâhı amacıyla bir *Encümen-i İlmî* oluşturarak gerekli çalışmaların başlatılması talimatını vermiş, ancak yürütülen çalışmaların dedikoduya maruz kalarak sonuçsuz kalmaması için, encümen tarafından alınacak kararların Bâbîâlî tarafından onaylanıp kesinleşinceye kadar gizlilik içerisinde sürdürülmesini sağlamıştı (Müftüzâde, 176).

Yürütülen çalışmalar neticesinde; mekân, donanım ve diğer bazı kriterler açısından İstanbul'daki medreselerden uygun görülen 81 medrese** *Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi* çatısı altında toplanmış ve yeni bir yapıyla teşkilatlandırılmıştır(Cİ-NF, 255-257; Kütükoğlu,1978; Kütükoğlu, 2005, 20-22). Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe'ye ait karar defterleri üzerinde yapılan incelemeye göre(İMMA, MMTMMV, nr.2058-2101; Aydın, Bâb-ı Meşihat, 167-168); Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi dö-

** Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartlarının getirdiği olumsuzluklar sebebiyle, ilerleyen süreçte medrese sayısı azalma gerçekleşmiş; öğrencilerin askere alınması veya Anadolu'dan İstanbul'a gelememeleri nedeniyle medreselerdeki sınıf/şube sayısı 31'e kadar gerilemiştir. (Bkz. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defteri (MMTD), nr.2202, s.20b; İMMA, Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV, nr.2066, s.222-224)

neminde yeniden yapılandırılan bu medreseler için aynı zamanda müfredât ve ders kitaplarının belirlenmesi konusunda başlatılan çalışmalar, Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi döneminde de aynı yoğunlukla sürdürülmüş; bahse konu dönemlerde sürekli yenilenen ve geliştirilen müfredât programları TBMM döneminde olgunlaşarak müs-takil matbu bir kitapçık haline getirilerek yayınlanmıştır. Bu nedenle TBMM tarafın-dan 30 Rebûlevvel 1342/10 Teşrinisânî 1339 tarihinde* bastırılmış olan Dârü'l-hilâfe Medreseleri-Ders Cetvelleri ve Müfredât Programı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikâl eden Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi için hazırlanmış olan en son ve en kapsamlı müfredât programı niteliğine sahiptir(Dârü'l-hilâfe Medreseleri-Ders Cetvelleri ve Müfredât Programı) .

18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi(Cİ.NF.,249-254) ile yeni bir teşkilât yapısı ve ders programıyla eğitim-öğretime başlayan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisât Kanunu ile kapatılması-na kadar geçen süreçte uygulanan müfredât programları ve bu programların belirlenmesine ilişkin çalışmalar, son Osmanlı medresesinin eğitim anlayışını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Merkez Teşkilâtı Müfredât Programı Hazırlama Süreci:

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin merkez teşkilâtı: Kısım-ı Tâlî ve Kısım-ı Âlî olmak üzere iki devreden müteşekkil olup; Kısım-ı Tâlî ise kendi içinde: Evvel ve Sâni olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır(Cİ.NF., 249). Daha sonraki süreçte kısımların eğitim süresi ile ders programları ve müfredâtında değişikliklere gidilmiş olsa da**; Kısım-ı Tâlî ve Kısım-ı Âlî müfredâtının bütüncül bir yaklaşımla hazırlandığı müşahe-de edilmektedir. Kısım-ı Tâlî'nin müfredatı, batı tarzı mekteplerin müfredâtına benzetilirken; Kısım-ı Âlî'nin müfredâtında İslâmî İlimlerin ağırlığı hissedilmektedir(Cİ. NF.,372-383). Dolayısıyla ortaöğretim düzeyinde eğitim veren modern mekteplerin programındaki derslerle birlikte temel düzeyde İslâmî İlimleri okuyan Kısım-ı Tâlî talebelerinin; bu bölümde başarılı olarak mezun olmaları ve tercih etmeleri halinde İslâmî İlimler alanında yüksek öğrenim görme imkânı bulunmaktadır.

Medreselerin islâhı için gerçekleştirilen düzenlemelerde, hedef kazanımların gerçekleştirilmesinde en önemli araç olan müfredât programlarına gereken hassasiyet gösterilmiş; ders kitaplarının belirlenmesi ve bu kitapların hangi bölümlerinin hangi usulle okutulacağı hususunda müzâkereli toplantılar tertip edilmiştir.

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin ders programı ve müfredâtının belirlenmesi-ne ilişkin çalışmalar *Meclis-i Mesâlih-i Talebe**** tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmalar

* Milâdi 10 Kasım 1923.

** Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi döneminde gerçekleştirilen düzenlemeyle: İbtidâi Hâriç, İbtidâi Dâhil ve Sahn isimleri verilen kısımların her biri için üç yıllık eğitim süresi belirlenmiştir.

*** Meşihat Makamı'nın Ders Vekâleti birimi bünyesinde kurulan ve medreselerin eğitim, öğretim ve denetimine ilişkin konularda karar organı sıfatını hâiz olan heyet.

◆ Hasan Yıldız

kapsamında öncelikle müfredât programıyla ilgili *ön hazırlıklara medresenin resmî açılışı öncesinde başlanılmış; eğitim ve öğretimin başlamasıyla birlikte ise müfredâtın uygulanması, geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve yenilenmesi yönündeki çalışmalar sürekli hâle getirilmiştir.*

Şeyhülislâmlık Makâmı'nın eğitim-öğretim faaliyetlerinden sorumlu biriminin başında bulunan *Ders Vekâli*'nin riyâsetinde toplanan *Meclis-i Mesâlih-i Talebe* tarafından, medrese programında yer alan derslerin müderris ve muallimleriyle toplantılar gerçekleştirilmiş, bu toplantılarda ders programlarına ve müfredâta ilişkin önemli kararlara imza atılmıştır. Toplantıların branşlar esas alınmak suretiyle; bir nevi *zümre toplantıları* mahiyetinde gerçekleştirilmiş olması dikkat çekmektedir. Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin ders programı ve müfredâtının belirlenmesi sürecine ilişkin önemli bilgilere, Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin gerçekleştirmiş olduğu bahse konu toplantılarda almış olduğu kararların kaydedildiği defterlerde rastlanılmaktadır (İM-MA,MMTD,nr.2202).

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin ilk ders programı, 20 Zilkâde 1332/27 Eylül 1330 tarihli**** Cerîde-i İlmîyye'nin Nüşa-i Fevkalâde'sinde yayınlanmıştır (Cİ.NF, 255-257). Tablolar halinde verilmiş olan ders programlarına dâhil edilen bazı derslerde; hangi konuların ve bölümlerin okutulacağına ilişkin çok kısa/bir iki kelimedenden ibaret bazı açıklamalara yer verilmekle birlikte, bu açıklamaların müfredât hakkında yeterli bilgi edinmeyi sağlayacak düzeyde olmadığı görülmektedir.

Bu itibarla, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin açılışının hemen ardından, müfredât programının belirlenmesi ve daha da geliştirilmesi amacıyla Ders Vekâleti tarafından müderris ve muallimlerle ilmî toplantılar tertip edilmiş; bu kapsamda, Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 7 Teşrinievvel 1330/20 Ekim 1914 tarihli kararıyla, ilk toplantı için *İlm-i Tefsir* müderrislerine davetiyeler gönderilmiştir. Bu davetin ardından sırasıyla; *Hadîs-i Şerîf, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Mükâleme-Tatbikât ve Kitâbet-i Arabîyye, Nahiv, Sarf ve Lugat, İlm-i Kelâm, Edebiyât-ı Osmâniyye, Tarih-i İslâm ve Edyân, Siyer-i Nebi, Hitâbet ve Mev'îza, Felsefe, Belâgat, Beyân, Bed'i, Vaz'ı ve Âdab, Mantık, Fârisî, Kur'ân-ı Kerîm ve Edebiyât-ı Arabîyye* derslerinin müderris ve muallimleri toplantılara davet edilmişlerdir (İMMA,MMTD, nr.2202, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a, 6b).

9 Teşrinievvel 1330-2 Teşrinisânî 1330 (22 Ekim-15 Kasım 1914) tarihleri arasında, branş müderrisleri ve muallimleri ile bazı müfettişlerin de katılımıyla gerçekleştirilen bu toplantılarda; derslerde okutulacak kitaplara, bu kitaplarda yer alan bölümlerden hangilerinin ne miktarda okutulacağına ve tedris usûlüne ilişkin kararlar alınmış (İM-MA,MMTD, nr.2202,2b-12b; MMTMMV, nr.2072, 23-47; İMMA, MMTMMV, nr. 2066, 12,14), alınan kararlar "*Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde Tadrîsi Mukarrer Kitaplar ile Sûret-i Tadrîsi Mübeyyin Muhtıra*" adı altında yayımlanmıştır (Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi-Nizamnâme, 17-23).

**** Milâdi 10 Ekim 1914

Kararların büyük bir kısmının ittifakla alındığı görülmekle beraber, az da olsa karşı oy serdedilmek suretiyle çoğunluk görüşüyle alınmış kararların mevcudiyeti toplantıların serbest fikir ortamı ve ilmî tartışmalar çerçevesinde gerçekleştirildiğini göstermektedir (İMMA, MMTD, nr. 2202, 9a). Bu durum, önceden belirlenmiş bir müfredât ve ders kitabı yerine, tüm paydaşların fikir ve görüşlerinin ele alınarak değerlendirildiği ve çoğunluk görüşüyle karara varıldığı; istişareyi önceleyen bir yaklaşımın benimsendiğine işaret etmektedir (Yıldız, 236).

Belirlenmiş takvime göre gerçekleştirilen toplantılarda, her bir dersin müfredâtı konusunda alınan kararların, toplantının hemen ardından bir-iki gün içerisinde Şeyhülislâmlık Makâmı tarafından onaylanarak, vakit kaybetmeksizin yürürlüğe konulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre **İlm-i Tefsir** dersi müfredâtı 5 Zilhicce 1332/25 Ekim 1914 tarihinde, **Hadis-i Şerif** dersi müfredâtı 7 Zilhicce 1332/27 Ekim 1914 tarihinde onaylanarak uygulamaya geçirilmiş (İMMA, MMTD, nr.2202, 2b, 4a), diğer derslerin müfredâtı ise devam eden günlerde gerçekleştirilen müzâkereler sonucunda alınan kararlarla belirlenmiştir. Bahse konu toplantıların sonuncusu 2 Teşrinisânî 1330/15 Kasım 1914 tarihinde gerçekleştirilmiş; Riyâziyât dersi müfredâtı için yapılan bu toplantıda alınan karar 4 Teşrinisânî 1330/17 Kasım 1914 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir (İMMA, MMTD, nr. 2202, 12b).

1914-1915 öğretim yılında yürürlüğe giren bu ilk müfredât programlarının bir öğretim yılı süresince uygulanarak tecrübe edilmesi neticesinde; müfredatta geliştirilmesi gereken bazı alanlar tesbit edilmiş, dolayısıyla Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 18 Teşrinievvel 1331/31 Ekim 1915 tarihli kararıyla bazı değişikliklere gidilmiştir (İMMA, MMTMMV, nr. 2072, 23-47). Bu değişiklikler, Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi'nin revize edilerek hazırlanmış olan ikinci müfredât programını oluşturmaktadır.

Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 18 Teşrinievvel 1331/31 Ekim 1915 tarihli kararı neticesinde uygulamaya geçirilen müfredât programlarının belirlenme sürecinde; geliştirme ve iyileştirme çalışmaları kapsamında sık sık medreselerde görev yapan müderris ve muallimlerden '*geri bildirinler/dönütler*' alınmıştır (İMMA, MMTMMV, nr.2090, 188). Bu bağlamda Ders Vekâleti'nin 27 Temmuz 1331/9 Ağustos 1915 tarihli yazısında; müderris ve muallimlerden, girmiş oldukları derslerin müfredâtına ilişkin görüş ve önerileri talep edilmiştir.

"Geçen devre-i tahsiliyyenin gösterdiği tecârîbe ve imtihanların verdiği netâyice ve talebe-i ulûm için en nâfi ve kâfi görülecek şekle ve en münâsîp usûl-i tadrîse göre uhde-i faziletlerine mevdu' dersin ne gibi mevâd ve mevzuâtı muhtevî ve hangi meslek-i tadrîse müstenit olması hakkında, mütalaât-ı aliyyelerine lüzûm görüldüğünden, bu cihetlerle ve sene-i âtiye-i tahsiliyyece tatbik olunacak program müfredâtının mümkün olduğu kadar az bir zamanda tanzîm ve irsâline himmet buyrulması temennî olunur (İMMA, MMTMMV, nr.2071, 66)."

Mezkûr yazıda, bir önceki eğitim-öğretim yılında gerçekleştirilen imtihanların sonuçlarından ve yaşanan tecrübelerden yola çıkılarak, gelecek öğretim yılında uy-

gulanmak üzere, *öğrenciler için* en faydalı ve yeterli olacak düzeyde ders konuları ile en uygun eğitim yöntemi hakkında müderris ve muallimlerin görüşlerine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş; bu bağlamda her bir müderrisin, uhdesinde bulunan derslerin hangi konuları *ihtiva etmesi ve hangi yöntemle* okutulması hususunda görüş ve önerilerini içeren bir müfredât programı hazırlayarak kısa sürede Ders Vekâleti'ne sunması istenmiştir. Dolayısıyla müfredât programlarının, yaşanan tecrübeler ve ortaya çıkan yeni durumlara göre her an yenilenen ve geliştirilen bir sürece tâbi tutulması ve bu süreçte özellikle sahada görev yapan müderris ve muallimlerin görüş ve önerilerinin merkeze alınarak; iç ve dış paydaşların katkısına imkân sağlanması kayda değer önemli bir uygulamadır. Bu uygulama; karar alıcıların, eğitim sürecini dinamik tutan ve her an kendini yenileyen bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir.

Öte yandan 1915-1916 öğretim yılı sonuna gelindiğinde; bir öğretim yılı boyunca uygulanmak suretiyle tecrübe edilen müfredât programlarının geliştirme ve iyileştirme çalışmalarına ilişkin başlatılan süreci göz önüne sermesi açısından; Ders Vekâleti tarafından Heyet-i Teftişiyye'ye gönderilen 13 Haziran 1332/26 Haziran 1916 tarihli yazı dikkat çekicidir.

“Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi tedrisâtının, bütün şubâtında yeknesâk olmasını temin için, tanzîmî muktezî müfredât programlarına esas ittihaz olmak üzere, her dersin müderrisinin fikir ve mütalaâsına müracaât edilmiş ve alınan cevap ve cetveleri muhtevî dosya, heyet-i aliyyelerine tevdi kılınmıştır. Derslerin tatil bulunduğu müddet zarfında, Heyet-i Teftişiyye'lerinin umûmîyetle ve yahut intihâb edecekleri kısmının, muntazaman ictimâ' ve evrâk-ı mezkûrenin tetkiki ve lede'l-icâb müderrisinin davet ve fikir ve mütalaâlarına müracaâtıyla, sene-i tedrisiyye ibtidâsına kadar umûmî müfredât programlarının ihzârı hususuna himmet buyrulması temennâ olunur (İMMA, MMTMMV, nr. 2076,22; İMMA, DHAM-HTF.MSD, nr.2253, 7b).”

Hazırlanan müfredât programlarıyla, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi kapsamındaki medreselerde birlik ve beraberliğin temini amaçlanmış; programların oluşturulmasında fikir ve görüşlerine başvurulmuş ilk mercîin sahada görev yapan müderrisler olduğu vurgulanmıştır. Müderrislerden gelen müfredât taslakları ve önerileri Heyet-i Teftişiyye'nin incelemesine sunulmuş, ayrıca ihtiyaç hâsıl olması halinde müderrislerin görüşlerine mükerreren müracaat edilmesi istenmiştir. Müfredât programlarını oluşturma sürecinde sahada görev yapan müderrislerin görüş ve fikirlerine sıklıkla ve mükerreren başvurulması dikkat çekicidir.

Bu çerçevede; *Tarih, Lisân-ı Osmânî, İnşâ ve Edebiyat, Sarf-ı Türkî, Târih-i Enbiyâ ve İslâm, Târih-i Umûmî, Edebiyat, Mihânîk, Târih-i İslâm, Amelî Ziraât, İlm-i Tabakât, Hesâb-ı Amelî, Hesâb-ı Nazârî, Cebir, Türkçe, Resm-i Hattî, Hıfzıssıhha, Tabiiyyât, Mâlûmât-ı Zirâiyye ve Nebâtât, İlm-i Hayavânât, Edebiyât, Ulûm-i Riyâziyye, Kimya, Felsefe, İlm-i Nebâtât ile Mevâlid-i Selâse* derslerinin müderris ve muallimleri tarafından hazırlanmış olan müfredât taslaklarını ve önerilerini içeren dosya, incelenmek üzere 14 Haziran 1332/27

Haziran 1916 tarihinde *Heyet-i Teftişîyye'*ye gönderilmiştir(İMMA, DHA-HTF.MSD, nr. 2253, s.7b, 8a, 8b, 9a).

İkinci aşama olarak Heyet-i Teftişîyye tarafından dosya üzerinde gerçekleştirilen inceleme ve değerlendirme çalışmaları sürecinde; gerekmesi halinde ilgili branş müderrislerinin *de davet edilerek fikir ve görüşlerine başvurulmak üzere gerekli müzâkerelerin yüz yüze yapılması*, müfredâtın sağlam temeller üzerine kurulmasını amaçlayan bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir(Yıldız, 167-168).

Böylece Heyet-i Teftişîyye'nin incelemesinden geçen müfredât programları Ders Vekâletî'ne sunulmakta; müfredât programlarına ilişkin nihâî karar, ilgili derslerin müderris ve muallimleri ile Heyet-i Teftişîyye'den *görevlendirilen müfettişlerin katılımıyla Meclis-i Mesâlih-i Talebe* tarafından gerçekleştirilen toplantılarda verilmektedir.

Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi döneminde Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin kuruluşu ile birlikte başlayan müfredât çalışmaları, tüm paydaşların katkı sağladığı bir süreç haline dönüştürülmüş; devam eden dönemlerde de aynı yaklaşım devam ettirilmiştir.

Nitekim Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi(1858-1920)'nin 25 Nisan 1332/8 Mayıs 1916 tarihinde şeyhülislâmlık görevine getirilmesinin ardından, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin müfredât ve ders programlarının yenilenmesi ve geliştirilmesi amacıyla çalışmalara başlanılmış; bu çerçevede Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi çatısı altındaki merkez ve taşra medreselerinin tevhid edilerek yeni bir müfredat ve ders programı hazırlanması planlanmıştır (İMMA, MMTMMV, nr. 2076, 22).

Bu dönemde, *Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi döneminde olduğu gibi*, hazırlanacak olan yeni müfredât programı için medresede görevli müderrislerden program teklifleri alınmış, tüm teklifleri içeren dosya Heyet-i Teftişîyye'nin incelemesine sunulmuştur(İMMA, DHAM-HTF.MSD, nr. 2253, 7b,8a,8b,9a). Heyet-i Teftişîyye tarafından yapılacak incelemelerde, ihtiyaç duyulması halinde müderrislerin görüş ve düşüncelerine mükerreren başvurulması sağlanmıştır.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin 29-30 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşına resmen girmiş olmasına rağmen Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde eğitim-öğretim faaliyetleriyle birlikte ders programı ve müfredât belirleme çalışmaları eş zamanlı olarak sürdürülmüş, yine 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgal edildiği süreçte imkânlar ölçüsünde bu faaliyetlere ara verilmeksizin devam edilmiştir(İMMA, MMTMMV, nr. 2086-2101). Yine İstiklâl Harbi'nin yaşandığı yıllara denk gelmesine rağmen, Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi tarafından medreselerin eğitim-öğretiminin ve müfredât programlarının geliştirilmesine ilişkin çalışmalar aynı şekilde devam ettirilmiştir; bu çalışmaların bir sonucu olarak kapsamlı bir müfredât programı hazırlanarak kitapçık halinde bastırılmıştır(Dârü'l-hilâfe Medreseleri-Ders Cetvelleri,1339).

◆ Hasan Yıldız

Netice itibariyle, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi için müfredât programı hazırlanma sürecinin üç aşamadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Birinci aşamada sahadada görev yapan branş müderris ve muallimleri tarafından müfredât programı taslakları hazırlanmakta; ikinci aşamada Heyet-i Teftişiyeye'nin incelemesine sunulan bu taslak programlar üzerinde gerekli inceleme ve değerlendirmeler yapıldıktan sonra nihâi aşamaya geçilmektedir. Üçüncü ve son aşama için Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin önüne gelen müfredât taslaklarına; müderris ve müfettişlerin de iştirak ettiği toplantılarda yapılan müzâkereler sonucunda nihâi şekli verilmektedir. Son olarak Şeyhülislâmlık Makâmı'nın onayıyla uygulamaya konulan müfredât programları için süreç tamamlanmış olsa da; bir taraftan müfredât programları uygulanırken diğer taraftan müfredâtın iyileştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik çalışmalara devam edilmektedir.

Taşra Teşkilatı Müfredât Programı Hazırlama Süreci:

İstanbul'da Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin 1914-1915 öğretim yılında eğitim-öğretime başlaması ile birlikte, taşradan gelen yoğun talepler üzerine; değişik şehir merkezlerinde 1915-1916 öğretim yılından itibaren eğitime başlamak üzere "Beş Senelik Taşra Medârisi" adıyla Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin şubesi statüsünde medreseler açılmaya başlanmıştır (İMMA, MMTD, nr.2202, 20b, 66b-75a).

Yine, Filistin bölgesinde 4'üncü Ordu Kumandanı olarak görev yapan Cemal Paşa'nın talebi üzerine (BOA, DH-ŞFR, 49/44,63,65,66,136); 1915-1916 öğretim yılında Kudüs'te açılan *Selahaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi Medresesi* de İstanbul merkezli Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin, nev-i şahsına münhasır bir şubesi olarak tesis edilmiştir (İMMA, MMTD, nr.2202,66b; İMMA, MMTMMV, nr. 2071,16).

İstanbul'da açılmış olan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi; tâlî ve âli kısmı ile birlikte 12 yıllık eğitim süresine sahipken (Cİ, NF, 372-379), *Beş Senelik Taşra Medârisi* için sadece tâlî/orta düzeyde 5 yıllık; Kudüs'te açılan *Selahaddîn Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi Medresesi*'nde ise tâlî/orta ve âli/yüksek düzey olmak üzere toplam 10 yıllık eğitim süresi belirlenmiştir (İMMA, MMTMMV, nr. 2071, 218-219; Cİ, S.17, 217; İlmiye Salnâmesi, 668,70-674; Selâhaddîn Eyyûbî, 28-29).

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin merkez ve taşra teşkilâtının eğitim sürelerindeki bu farklılık, ders ve müfredât programlarına da yansıtılmıştır. Bu durum müfredâtın; merkez ve taşranın ihtiyaçları dikkate alınmak suretiyle birbirinden farklı ve esnek bir yaklaşımla hazırlanmış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tek tip/şablon müfredât yerine; yerel özellikler ve ihtiyaçlar dikkate alınmak suretiyle hazırlanan müfredâtın, merkez ve taşranın eğitim ihtiyacını karşılamada daha verimli olacağı düşünülmüştür.

Nitekim Anadolu'nun değişik şehir merkezlerinde* ve Kerkük'te açılmış olan "Beş Senelik Taşra Medreseleri" için hazırlanan ders programında merkez teşkilattan fark-

* Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Tire, Ödemiş, Konya, Kayseri, Karahisâr-ı Sahip, Amasya, Maraş, Harput, Kastamonu ve Edirne.

lı olmak üzere *El İşleri* ve İlâhî derslerinin konulmuş olması dikkat çekmektedir(Cİ, S.17, 216; İMMA, MMTMMV, nr. 2071, 40; İMMA, MMTMMV, nr.2080, 53-55; İMMA, MMTD, 2202, 68b, 73b, 74a, 74b, 75a). Adı geçen derslerin meslekî uygulamaya dönük olmak üzere talebinin ses eğitimi ile el becerisinin geliştirilmesini amaçlayan dersler olduğu aşikârdır. Nitekim İlâhî *dersi* toplumun dînî vecibelerini ve dînî merasimlerini icrâ ederken kullanılacak en önemli enstrüman olan sesin terbiye edilmesine; *El İşleri dersi* ise hem pratik-sosyal hayatta icrâ edilebilecek bir beceri kazanılmasına, hem de sanata yatkın birey yetiştirilmesine katkı sağlayabilecektir (Yıldız, 192).

Taşra medreselerine münhasır olan bu derslerin, yerel ihtiyaçların dikkate alınmak suretiyle programa dâhil edilmiş olması önemli bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.

Yine Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin bir şubesi olmak üzere Kudüs'te açılan Selâhaddîn Eyyübî *Külliyeye-i İslâmiyyesi* Medresesi'nin ders programı incelendiğinde; gerek merkez teşkilatının, gerekse "Beş Senelik Taşra Medreseleri" kapsamında açılmış olan taşra teşkilatı medreselerinin ders programlarıyla farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır.

Bu farklılık; "özellikle medresenin tesis edildiği yerleşim biriminin demografik yapısıyla yakından ilişkilidir. Arapların yoğunlukta olduğu ancak farklı etnik kökene mensup pek çok Müslüman toplulukların yaşadığı Kudüs merkezli bölgede, tüm farklı unsurları ortak bir paydada birleştirecek unsur olarak İttihâd-ı İslâm/İslamcılık fikrinin tahkim edilmesi açısından; ders programında İslâmî İlimlere daha fazla yer verilmesi önemli bir adımdır (Yıldız, 195)."

Bu nedenle ders programında en büyük pay İslâmî İlimlere verilmiş olup; fûnûn derslere ise pratik hayatta yetebilecek temel bilgiler düzeyinde yer verilmiştir. Ayrıca İslam Hukûku kapsamındaki derslerde gözlenen dikkat çekici çeşitlilik, bölgede bu alana duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Araştırmalarımızda her ne kadar Selâhaddîn Eyyübî *Külliyeye-i İslâmiyyesi* Medresesi'ne ait mufassal bir müfredât programına rastlanılamamış olsa da; ders programındaki farklılığın müfredât içeriğine de yansıtacağı aşikârdır.

Netice itibarıyla "İslâhat düzenlemeleriyle mektepleşme sürecine giren medreseler, gerek merkezde, gerekse taşrada yapılandırılırken; o bölgenin coğrafi, dini, sosyal, kültürel, etnik ve demografik yapıları dikkate alınmak suretiyle aynı amaca yönelik olmak kaydıyla farklı şekilde yapılandırılmaları, arzulanan verim/sonuç açısından en mâkûl ve en mantıklı yol olmaktadır(Yıldız,195-196)"

Öte yandan Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından yürütülen müfredât belirleme çalışmalarını kapsamında, yeterli içeriğe ve niteliğe sahip, uygun bir ders kitabının seçilememesi yada seçilmiş olan ders kitabının matbu nüshasının piyasada yeterli miktarda bulunamaması halinde, muvakkat bir süre için muâdil bir kitabın okutulması yönün-

◆ Hasan Yıldız

de karar alınmış olması (İMMA, MMTD, nr. 2202, 11b), eğitim-öğretimde aksaklığa meydan verilmemesi yönündeki çabaya örnek teşkil etmektedir.

Yine ders kitabı olmayan *Hüsn-i Hat, Resm-i Hattî ve Terbiye-i Bedeniyye* derslerinde hangi konulara yer verileceği ve hangi usülle işleneceği hususuna ilişkin alınan kararlarda, detaylı açıklamalara rastlanılmaktadır (Cİ.,S.14, 88-91; İMMA, MMTMMV, nr. 2071, 47,52; İMMA, MMTMMV, nr. 2072, 28; İMMA, MMTD, nr.2202, 68b).

Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından Beş Senelik Taşra Medreseleri'nin müfredâtının belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar neticesinde "*taşra medârisinde okunacak kitapların müfredâtı ve esâmisiyle, usûl-ü tedrisleri hakkında hazırlanan programın*" Bursa, Konya, Edirne, Kastamonu, Uşak, Karahisâr-ı Sâhip, Tire, Ödemiş, Maraş, Kayseri, Amasya, Manisa ve Eskişehir olmak üzere Anadolu'da açılmış olan 13 medresenin müdürlüklerine gönderilmesi sağlanmış (İMMA, MMTMMV, nr.2071, 289), daha sonra açılan medreselerin müdürlüklerine de aynı şekilde mezkûr programın birer sûreti gönderilmiştir (İMMA, MMTMMV, nr.2073, 213; İMMA, MMTMMV, nr. 2079, 122).

Beş Senelik Taşra Medreseleri'nin ders programında yer alan 21 çeşit derste okutulacak kitaplar ve hangi konuların nasıl okutulacağına ilişkin açıklamalara yer verilen mezkur program "Beş Senelik Taşra Medârisinde Okunacak Kitaplarla Usûl-i Tadrîsi Hakkında Muhtıra" adını taşımaktadır (İMMA, MMTMMV, nr.2071, 304).

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi döneminde gerçekleştirilen düzenlemeyle birlikte Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin merkez ve taşra teşkilatı bünyesindeki medreselerin birleştirilmesi cihetine gidilmiş olması nedeniyle, ders programı ve müfredâtın belirlenmesine ilişkin çalışmalar merkez ve taşra ayrımı yapılmadan yürütülmüştür. Ancak TBMM döneminde Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi dışında kalan tüm medreselerin "Medâris-i İlmiyye" kapsamına alınması nedeniyle; merkez-taşra ayrımının fiilen ve resmen devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle her ne kadar merkez-taşra teşkilatı tevhid edilmek suretiyle aynı müfredâtın uygulanması yönünde hedef belirlenmiş ise de; yerel şartların ve farklılıkların göz ardı edilmesi mümkün olamamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme:

Müfredât konusu, *günümüz eğitim tartışmalarının en önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Çağdaş yönetim anlayışlarında* mühim bir yer edinmiş olan "öğrenen organizasyon" ise sürekli kendini yenileyen ve geliştiren kurumsal yapıyı ifade etmektedir. Osmanlı medreselerinin Cumhuriyet dönemine de intikal eden son temsilcilerinden Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde 1914-1924 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan köklü *islâhat* faaliyetleri esnasında; hem müfredât hazırlama sürecine hem de bu sürecin kendini yenileyen ve geliştiren bir yaklaşımla yürütüldüğüne tanık olunmaktadır.

Teşkilât yapısını *günün şartlarına ve gelişen yeni durumlara göre* sürekli yenileyen Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi, aynı süreç içerisinde yoğun bir şekilde müfredât

programı geliştirme faaliyetlerinin bir nevi laboratuvarı olmuştur. Programların hazırlanma sürecinde paydaş katılımını ve önerilerini önemseyen bir yaklaşımın benimsenmiş olması, sürecin öne çıkan en belirgin özelliğidir.

Üç aşamadan oluşan müfredât programı belirleme sürecinin, ilk aşamasında sahada görev yapan müderris ve muallimlerden program teklifleri alınmaktadır. İkinci aşamada Heyet-i Teftişiyye'nin incelemesinden geçirilen program teklifleri; üçüncü aşama olan ve sahada görev yapan müderris ve muallimlerin de iştirak ettiği Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından gerçekleştirilen toplantılarda enine-boyuna tartışılmak suretiyle karara bağlanmaktadır. Şeyhülislâmlık Makâmı'nın onayıyla uygulamaya geçirilen müfredât programlarının; uygulama sürecinde karşılaşılan yeni durum ya da ihtiyaçlar üzerine, öğretim yılı sonunda da aynı sürecin tekrar işletilerek program geliştirme faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Balkan Savaşlarının ardından gerçekleşen büyük göçlere ve Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı sıkıntılı yıllara denk gelen süreçte Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi için belirlenecek olan müfredât programlarının tek tip/şablon bir müfredât yerine medresenin tüm paydaşlarının katkı ve katımlıyla belirlenmiş olması dönem itibariyle ileri bir uygulamadır.

Netice itibariyle altı asır süren kurumsal geçmiş ve geleneğe sahip olan Osmanlı medreselerinin son temsilcilerinden olan Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi'nin Cumhuriyet dönemine de intikal etmesi nedeniyle her iki döneme ilişkin tecrübenin günümüz din eğitimi politikaları için önemli bir tecrübe; aynı zamanda din eğitimcileri ve eğitim araştırmacıları için özgün bir deneyim olacağı açıktır.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri:

1- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA):

a- Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV):

İMMA, MMTMMV, Defter nr. 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101.

b- Meclis-i Mesâlih-i Talebe Defterleri (MMTD):

İMMA, MMTD, Karar, Defter nr.2202.

c- Dârü'l-hilâfeti'l-âliyye Medresesi Hey'et-i Teftişiyye Müsvedde ve Sadıra Defterleri (DHA-HTF.MSD):

İMMA, DHAM-HTF.MSD, Vârîde, Defter nr.2253.

2- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA), Dahiliye-Şifre (DH-ŞFR), Dosya nr.49, Gömlek nr. 44, 63, 65, 66, 136.

B- Süreli Yayın, Mevzuat Metinleri Ve Diğerleri:

Ceride-i İlmiyye(Cİ), Nüsha-i Fevkalâde(NF), 20 Zilkâde 1332/27 Eylül 1330, ss.243-383.

◆ Hasan Yıldız

Ceride-i İlmiyye(Cİ), Recep 1332/15 Mayıs 1330, S.I, ss.3.

Ceride-i İlmiyye(Cİ), Şaban 1333, S.XIV, ss.88-91.

Ceride-i İlmiyye(Cİ), Zilkâde 1333, S.XVIII, ss.216.

Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi (Nizamnâme-Ders Cetveli-Sûret-i Tedris ve Kitaplar-Tâlimâtname), Matbaa-ı Ahmed Kâmil, İstanbul, 1330-1333.

Dârü'l-hilâfe Medreseleri-Ders Cetvelleri ve Müfredât Programı, T.B.M.M. Hükümeti Umûr-i Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Tedrisât Müdüriyeti Umûmiyesi, Öğüt Matbaası, Ankara, 30 Rebiulevvel 1342/10 Teşrinisâni 1339.

İlmiye **Salnâmesi**, Matbaa-ı Amire, Dârü'l-hilâfeti'l Aliyye/İstanbul, 1334.

Selâhaddîn-i Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi Tâlimâtname, Fransisken Matbaası, Kudüs, 1331/1333.

BİLGİN, Aydın; YURDAKUL, İlhami; KURT, İsmail (2006), **Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu**, İSAM yay., İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1978), "Dârü'l-Hilâfeti'l- 'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, edit. Salih Tuğ, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., C:VII, cüz;1-2, İstanbul, 1978, s.1-212.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2002), **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, T.T.K. yay., Ankara.

MÜFTÜZÂDE, "İstanbul Medreseleri", **Sebilürreşad**, C.XXI, ss.544-546.

YILDIZ, Hasan (2017), **Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim**, İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.